

Kolontári Attila

**Magyarország és az 1935-ös csehszlovák-szovjet
kölcsonös segítségnyújtási szerződés¹**

¹ A cikk egy, a szovjet-magyar diplomáciai kapcsolatok történetét bemutató PhD-értekezés fejezetének kivonatos, tömörített változata.

1933 januárját követően, Hitler hatalomra jutása után átrendeződtek a nemzetközi erővonalak. Közép-Európában a párizsi békerendszert megalkotó nagyhatalmak már nem tudták és részben nem is akarták viselni a felelősséget a térség sorsának további alakulásáért. A harmincas évek közepére nyilvánvalóvá vált, hogy "Köztes-Európa" a hitleri Németország és a magára találó Szovjetunió hatalmi versengésének színtere lesz. A "német kihívás" a Szovjetuniót külpolitikai prioritásainak átértékelésére készítette. Ennek leglátványosabb eleme a Franciaországhoz és Csehszlovákiához való közeledés volt. A három állam között 1935-1936 folyamán egy politikai, katonai szövetség körvonalai kezdtek kibontakozni

1934-től a szovjet diplomácia - egy francia kezdeményezést felkarolva - nagyszabású akcióba kezdett egy "konzultációs és kölcsönös segítségnyújtási regionális paktum" ("keleti Locarno") tető alá hozása érdekében. Az ötlet Berlinben és Varsóban meglehetősen hűvös fogadtatásra talált. Német részről jelezték, hogy semmilyen új biztonsági rendszerben nem hajlandók részt venni a fegyverkezési egyenjogúság biztosítása nélkül.² Lengyelország pedig nem kívánt olyan biztonsági rendszerhez tartozni, melynek Németország nem tagja. Tovább bonyolította a helyzetet az "ötletgazda" Barthou halála. Utódja, Laval már kevésbé lelkes híve volt az egyoldalú szovjet orientációnak.³

Feltétlenül meg kell jegyezni, hogy a keleti paktummal kapcsolatban a szovjet külpolitikát nem az általános európai béke megőrzésének sokat hangoztatott óhaja vezette, hanem kizárólag a Szovjetunió biztonsági, külpolitikai, hatalmi érdekeit tartották szem előtt. Rozenberg a párizsi szovjet követség ideiglenes ügyvivője már 1934. áprilisi jelentésében óvott egy olyan kombinációtól, melyben a kisantant testületileg csatlakozna a paktumhoz, mivel így "belekevernék Magyarországot és Olaszországot is, akik számunkra semmiféle fenyegetést nem jelentenek, de akikkel szemben elméletileg biztosítanunk kellene a kisantantot".⁴ Litvinov pedig Titulescu energikus próbálkozásait elhárítva határozottan ellenezte Románia bevonását a szerződésrendszerbe.⁵ A szovjet elutasítás egyértelműen a besszarábiai kérdés rendezetlenségével magyarázható, hiszen a kölcsönös segítségnyújtási szerződésben implicite benne volt a határok garantálása is, ami a szovjet diplomáciának nem állt érdekében.

Mindez természetesen alapvetően befolyásolta a szovjet-magyar kapcsolatokat intenzitását és jellegét. A magyar diplomácia részéről a kapcsolatfelvétel mellett szóló érvek között kiemelt helyet foglalt el, hogy Magyarország számára jól jöhet a Szovjetunió elutasító álláspontja a Párizs környéki békékkel kapcsolatban. Hozzátehetjük, hogy Moszkva nem sietett Budapest ilyen irányú illúzióit azonnal és határozottan eloszlatni. A szovjet megnyilatkozások alapján úgy tűnik,

² BELOFF, Max: The foreign policy of Soviet Russia. 1929-1941. Oxford University Press, 1949. I. kötet, 148. old.

⁴ Dokumenti Vnyesnej Polityiki SZSZSZR (A továbbiakban DVP SZSZSZR), 1971. 17. kötet, 300. old.

⁵ DVP SZSZSZR, 1970. 16. kötet, 411. old.

diplomáciai berkekben még nem volt egységes, kialakult álláspont a kérdésben. Annyit mindenesetre le lehetett szűrni belőlük, hogy a Párizs környéki békék formai elismerésétől továbbra is tartózkodtak. Annak megállapítása már lényegesen nehezebb volt - és ezen a téren eltérnek egymástól a különböző követi beszámolók - hogy alkalomadtán a konkrét revíziós törekvéseket támogatják, esetleg hallgatólagosan eltűrik, vagy éppen az adott körülmények között ellenezni fogják.

A moszkvai állomáshelyét - egyelőre csak ideiglenes jelleggel - elfoglaló Jungerth a helyszínen próbált meg tájékozódni a hivatalos szovjet álláspontról. Eszerint a Szovjetunió nem írta alá a Párizs környéki békemegállapodásokat, a revíziós szándékokat annyiban ellenzik, amennyiben azok háborút provokálhatnak Európában. Saját biztonságuk szempontjából különösen veszélyesnek ítélték meg a német törekvéseket. A külügyi népbiztos itt utalt a Mein Kampf kitételeire, valamint arra, hogy a német expanzió a Baltikum és Oroszország ellen irányul. Litvinov - Jungerth elmondása szerint - attól tartott, hogy egy keleti határrevízió (korridor) esetén Németország ukrán területeket kínálna fel kompenzációképpen Lengyelországnak.⁶ Ugyancsak a Drang nach Osten veszélye miatt nem tartotta kívánatosnak az Anschlusst sem. A helyzettel kapcsolatban Litvinov élénken érdeklődött a magyar-osztrák viszony jellege felől, és megjegyezte, hogy a két ország között akár egy uniót is támogatni tudnának.⁷ A Habsburgok visszatérését Litvinov elvben egy lehetséges alternatívának, a kisebbik rossznak tekintette az Anschluss-szal szemben. Ők - mondta - nincsenek a monarchia, mint államforma ellen, a köztársasági államforma is lehet veszedelmes.⁸ Azonban mind Jungerth, mind a külügyi népbiztos egyetértettek abban, hogy a Monarchia feltámasztásának kicsi a realitása, a magyar-osztrák közeledés semmilyen formája nem elegendő önmagában az Anschluss megakadályozására. A restauráció egyik akadályát Litvinov éppen Horthy kormányzó személyében látta, Jungerth pedig megerősítette, hogy jelen pillanatban Magyarországon sem a Habsburg-kérdés, sem a Monarchia visszaállítása nem aktuális.⁹

Ebben a helyzetben a moszkvai magyar követ igyekezett meggyőzni Litvinovot a magyar és a német revíziós elképzelések közötti különbségekről. A magyar törekvések - mondta Jungerth - "senkinek az existenciáját" nem fenyegetik. A cél egy etnográfiai, gazdasági és stratégiai szempontból igazságosabb határvonal megállapítása. Ezt Magyarország kizárólag békés úton, nagyhatalmi támogatással szeretné elérni. Litvinov ezzel kapcsolatban kételyeit fejezte ki, hogy a szomszédos országok bármit háború nélkül odaadnának Magyarországnak. Jungerth szerint a kisantant és Franciaország érvelése, miszerint a revízió háborút jelent, csak olyan blöff,

⁶ MOL K-63-1934-21/28/ 2373 76. ill. 85. l.

⁷ MOL K-63-1934-21/28/ 2373 79. l.

⁸ JUNGERTH-ARNÓTHY Mihály: Moszkvai napló, (a továbbiakban: JUNGERTH) Bp. 1989. 118. old.

⁹ JUNGERTH, 1989. 118-119. old.

mely "Oroszország és a neutrálisok intimidálását [megfélemlítését - K. A.] célozza". "Amennyiben a nagyhatalmak a Dunavölgyében létesített egészségtelen állapotok békés megváltoztatása mellett foglalnak állást, úgy a revízió békés lesz, mert kizárt dolog, hogy a kisentente a nagyhatalmak akarata ellenére háborút fog kezdeni." A Szovjetunió - ha valóban a térség nyugalomát, stabilitását tartja szem előtt - támogatnia kell a békés revíziót. Ezzel - Jungerth érvelése szerint - a térségben élő népek között olyan egyetértés jöhetne létre, amely megakadályozná, hogy a nagyhatalmi intrikák háborút provokáljanak a Duna-völgyében.¹⁰ Jungerth felvetéseit Litvinov érthető módon meglehetősen tartózkodással fogadta, hiszen azokat az adott pillanatban nem lehetett beilleszteni a szovjet külpolitika fő vonalába. Amint a magyar diplomata jelentésében megjegyzi, a Szovjetunió előreláthatóan nem fogja aktívan támogatni a magyar revíziós törekvéseket, azonban nem is ellenzi őket, amennyiben azok nem vezetnek háborúhoz. A magyar külpolitika számára mozgástér rendkívül szűknek mutatkozott Moszkvában. A fő feladatot Jungerth úgy határozta meg, hogy "ügyes felvilágosító munkával" el kell érni: a Szovjetunió ne vállaljon a kisantant felé olyan kötelezettséget, amely Magyarország érdekeit sértené. Ebből a szempontból a magyar követ megnyugtatónak tartotta Litvinov kijelentéseit. A külügyi népbiztos szerint a Szovjetunió a kisantant országai közül politikailag csak Csehszlovákia érdekli, mint Németország által fenyegetett állam. A Jugoszláviával vagy Romániával való politikai együttműködés nincs napirenden. Litvinov tájékoztatta beszélgetőpartnerét arról is, hogy a Szovjetunió eddig semmiféle kötelezettséget nem vállalt a Duna-völgyi terület status quoval kapcsolatban, dacára annak, hogy a Genfben diplomáciai érintkezés felvételéről szóló tárgyalások során a kisantant külügyminiszterek ebbe az irányba próbálták őt befolyásolni. Jungerth kérdésére, hogy mindezt jelentheti-e kormányának, azt válaszolta: "Igen. De másképp fog alakulni a dolog, ha Magyarország csatlakozni fog Németországhoz és támogatni fogja a nemzeti szocialisták oroszellenes törekvéseit."¹¹ Nem érdektelen ugyanakkor megjegyezni, hogy Kresztyinszkij külügyi népbiztoshelyettes hivatali főnökénél messzebb ment egy esetleges magyar-szovjet külpolitikai együttműködés kérdésében. A magyar követ előtt két ízben is szóba hozta 1922-es megbeszéléseit Kánya Kálmán akkori berlini követtel, ahol a fő téma Románia volt, amellyel szemben Erdély és Besszarábia miatt mindkét országnak volt elszámolnivalója. "Más eszközökkel és módszerekkel, mint 1922-ben, de bizonyos tekintetben most is elképzelhető parallel együttműködés." - jelentette ki beszélgetőpartnerének.¹² Litvinov azonban, mikor Jungerth megemlítette neki a gondolatot, nem reagált a magyar diplomata felvetésére. Ráadásul az érdekközösség helyett inkább az Erdély és

¹⁰ MOL K-63-1934-21/28/ 2373 77. l. Ez a koncepció rendszeresen visszatérő eleme lesz Jungerth szovjet diplomatákkal folytatott megbeszéléseinek.

¹¹ MOL K-63-1934-21/28/ 2373 81. l.

¹² MOL K-63-1934-21/28/ 2373 80. l.

Besszarábia elvesztése terén mutatkozó különbségeket hangsúlyozta: "mi semmiféle okmányban nem mondtunk le Besszarábiáról, míg maguk aláírták a békeszerződést"¹³. A népbiztos tartózkodó magatartása jelezte egy ilyen irányú "kollaboráció" tényleges esélyeit az adott körülmények között. 1935 januárjában pedig a külügyi népbiztos már a következőképpen utasította a román királyhoz kihallgatásra készülő Osztrovszkij bukaresti szovjet követet: "...*említse meg, hogy mi ellenezzük, és a béke megőrzésével összeegyeztethetetlennek tartjuk a revizionizmus minden fajtáját*".¹⁴ [kiemelés tőlem - K. A.]

Litvinov, ha ezt politikai érdekei úgy nem habozott kijátszani a "magyar-kártyát" a lehetséges szövetségesek és ellenfelek befolyásolására. 1935 februárjában a bukaresti és a prágai szovjet követek azt a feladatot kapták, hogy közöljék Benessel és Titulescuval, miszerint a római szerződéshez csatlakozó Lengyelország az Osztrák-Magyar Monarchia helyreállításán munkálkodik, melynek területi növekedését Csehszlovákia és Románia rovására képzelel el.¹⁵ A szovjet manőver célja egyértelmű. Szerették volna leválasztani Romániát a keleti paktumot ellenző lengyel szövetségeséről. Románia - bár a paktumhoz való csatlakozását a rendezetlen besszarábiai kérdés miatt Moszkvában nem tartották kívánatosnak - stratégiai fekvése miatt megkerülhetetlen volt egy későbbi esetleges szovjet-csehszlovák együttműködés kapcsán. Litvinov "megbízható információja" természetesen blöff volt. Ezt támasztja alá, hogy néhány nappal az Alekszandrovszkij és Osztrovszkij részére küldött utasítások megfogalmazását követően a külügyi népbiztos fogadta Lukasziewicz moszkvai lengyel követet. A megbeszélésen mindketten kölcsönösen egymást okolták a kétoldalú kapcsolatok megromlásáért. Ugyanakkor dacára a találkozót jellemző vádaskodó hangnemnek, egy szóval sem említette Lengyelországnak az Osztrák-Magyar Monarchia feltámasztására irányuló kísérleteit.¹⁶

A keleti paktummal kapcsolatos német és lengyel ellenállás miatt csehszlovák részről már 1934 júliusában jelezték a Külügyi Népbiztosság felé a hajlandóságot egy kölcsönös segítségnyújtási szerződés megkötésére a Szovjetunióval. Szovjet részről ugyanakkor nem kapkodták el a választ. A Politbüro csak 1934. november 2-i határozatában foglalt állást a paktum megkötése mellett Németország és Lengyelország részvétele nélkül, amennyiben ebbe Franciaország és Csehszlovákia beleegyezik.¹⁷ A zöld jelzés ellenére azonban a szerződések tető alá hozatala meglehetősen hosszadalmas és bonyolult folyamat volt. Mind a franciák, mind a szovjetek igyekeztek azt a látszatot kelteni, hogy a másik fél jobban érdekelt a megállapodásban.

1935. március 30-án Laval olyan tervezetet nyújtott át Patyomkinnak, amely egy multilaterális koncepció helyett már kétoldalú kölcsönös segítségnyújtási szerződések szövegét tartalmazta.

¹³ MOL K-63-1934-21/28/ 2373 78. l.

¹⁴ DVP SZSZSZR 18. kötet, 15. old.

¹⁵ DVP SZSZSZR 18. kötet, 56. és 69. old.

¹⁶ DVP SZSZSZR 18. kötet, 78-81. old.

A továbbiakban ez képezte a megbeszélések alapját. A szovjetek kifogásolták, hogy Laval az egész segítségnyújtási procedúrát túlságosan a Népszövetség határozataihoz és alapszabályához kötné.¹⁸ Litvinov április közepén közölte Lavallal a szovjet kívánságokat. 1) Nyilvánvaló agresszió esetén a Népszövetségi Tanács határozata előtt is lehessen katonai segítséget nyújtani. 2) A segítségnyújtási kötelezettség ne csak egyhangú, hanem egyszerű szótöbbségi szavazás esetén is lépjen érvénybe. 3) A paktumhoz csatolják az agresszió fogalmának szovjet értelmezését.¹⁹

A francia külügyminiszter - szovjet kollégája szavai szerint - "beszédével és egész magatartásával aláhúzta teljes közömbösségét a paktum iránt." Először kijelentette, hogy a Patyomkinnak átadott javaslat a maximum, ameddig felhatalmazása alapján elmehet. Néhány kisebb változtatás elfogadása után pedig nem volt hajlandó parafálni a szerződést, amíg kormányától erre engedélyt nem kap.²⁰ Ezt követően a szovjetek párizsi követüket, Patyomkint nyomtatékosan utasították: "ne szaladjon túlságosan előre, nehogy azt a benyomást keltse, hogy nekünk nagyobb szükségünk van a paktumra, mint a franciáknak. Nem vagyunk olyan gyengék, mint azt egyesek gondolják."²¹ Ilyen teátrális előzmények után került sor 1935. május 2-án Párizsban a kölcsönös segítségnyújtási szerződés aláírására. A megállapodás értelmében a segítségnyújtási kötelezettség akkor lép életbe, ha a szerződő felek bármelyikének területét egy európai állam részéről támadás érné. Az egyezményhez csatolt jegyzőkönyvben - a szovjet kívánságnak megfelelően - rögzítették, hogy a Népszövetség Tanácsának ajánlása nélkül is eleget tesznek kötelezettségüknek.²²

A szovjet-francia tárgyalásokkal párhuzamosan zajlott a szovjet-csehszlovák megállapodás előkészítése. Lavallal ellentétben Benesről egyáltalán nem mondható, hogy tartózkodó vagy visszafogott lett volna. A csehszlovák külügyminiszter, aki sokáig sikerrel hitette el az első világháborúban győztes hatalmakkal, hogy országa határainak sérthetlensége azonos a világbéke ügyével, most különös igyekezettel kínálkozott fel Moszkvának. "A Szovjetunió és Csehszlovákia az a két ország, akik a leginkább érdekeltek az európai béke és status quo fenntartásában. Külpolitikai érdekeik sok vonatkozásban azonosak." - jelentette ki 1934 júniusában.²³ Amint Alekszandrovszkij némi malíciával megjegyzi róla: "Benes állandóan és egyértelműen a mi hangnemünket utánozza. Az Ön [Litvinov - K. A.] elgondolásait hallva mindig határtalan lelkesedés fogja el, és rögtön teljes egyetértését fejezi ki."²⁴ A szovjet követtel folytatott kétoldali megbeszéléseken Benes nem fukarkodott a hangzatos kifejezésekkel: "Hadd tudja meg Európa, hogy milyen erőt képvisel a Vörös Hadsereg, és gondolkodjon el, hogy mit jelent a vele való

¹⁷ Politbjuro CK RKP(b)-VKP(b) i Jevropa. Resenyija "oszoboj papki". Moskva, 2001. 318-319. old.

¹⁸ DVP SZSZSZR, 18. kötet, 259. old..

¹⁹ Politbjuro CK RKP(b)-VKP(b), 2001. 322-323. old.

²⁰ DVP SZSZSZR, 18. kötet, 292. old.

²¹ Politbjuro CK RKP(b)-VKP(b), 2001. 325. old.

²² DVP SZSZSZR, 18. kötet, 309-312. old.

²³ KEN, Oleg Nyikolajevics: Csehszlovákija v politike Moskvi. In: Rosszija XXI. 1996/ 11-12. sz. 87. old.

összeütközés. Csehszlovákiának szintén van mit mondani hadseregéről a világ számára, és a jövőben nem fog szerénykedni ezen a téren."²⁵ Ez az egyoldalú szovjet orientáció amellet, hogy leszűkítette a cseh diplomácia mozgásterét, bizonyos kockázatokat is rejtett magában. Amint Oleg Ken idézett tanulmányában rámutat, "Moszkva és Berlin között a hidakat még nem égették fel."²⁶

Ebben a helyzetben Prága és Moszkva lépéseit eltérő mozgatórugók vezérelték. Utóbbi nem kívánta könnyelműen feladni azt az előnyét, hogy manőverezhet Berlin és Párizs között. Benes, a csehszlovák diplomácia irányítója ellenben olyan szoros francia-szovjet viszonyt látott volna szívesen, ahol sem a Szovjetunióknak, sem Franciaországnak nem lenne már lehetősége eltáncolni az együttműködés kialakult formáitól. A tartózkodó szovjet magatartás 1934-1935 fordulóján kezdett oldódni. Ehhez Moszkva számára végső lökést minden bizonnyal az adta, hogy 1935. március 16-án Németországban bevezették az általános hadkötelezettséget, Hermann Göring pedig bejelentette a német légierő létezését.²⁷

A kölcsönös segítségnyújtási szerződések szövegszerű kidolgozása - mint láttuk - 1935 áprilisában kezdődött. Az egyezményt 1935. május 16-án írta alá Prágában Szergej Alekszandrovszkij szovjet követ és a csehszlovák külügyminiszter. A szakirodalom általában egyetlen lényeges momentumra hívja fel a figyelmet a szerződéssel kapcsolatban. Az egyezményhez csatolt jegyzőkönyv 2. cikkelye a következő megszorítást tartalmazza: "Egyidejűleg mindkét Kormány elismeri, hogy a kölcsönös segítségnyújtási kötelezettség közöttük a jelen szerződésben meghatározott feltételek mellett csak akkor lép életbe, ha a megtámadott félnek Franciaország is segítséget nyújt."²⁸ Magát az ötletet Benestől származtatják, a végső megfogalmazás azonban a szovjetek munkája, így - mint Oleg Ken rámutat - a megszorítás Moszkva számára biztosított nagyobb akciószabadságot. A Benes által Alekszandrovszkijnek május 3-án átnyújtott változat így szólt: "figyelembe véve a francia-csehszlovák segítségnyújtási kötelezettséget, a szovjet-csehszlovák szerződés ugyanazokban az esetekben kerül alkalmazásra, mint a szovjet-francia".²⁹ A csehszlovák külügyminiszter Litvinovra bízta, hogy elfogadja-e ezt a variációt, vagy más szavakkal adja vissza ezt a tartalmat. Már másnap, május 4-én megszületett a Politbüro határozata, melyben felhatalmazták Alekszandrovszkijt a szerződés aláírására, az utasításban már az a megfogalmazás szerepelt, ami végül is bekerült az egyezményhez csatolt jegyzőkönyvbe.³⁰ A formula - úgy tűnt - több lehetséges kombinációra is megoldást jelent. Egyrészt - Benes szándékainak megfelelően - kizárta a csehszlovák segítségnyújtási kötelezettséget egy lengyel-

²⁴ u.o. 89. old.

²⁵ DVP SZSZSZR, 18. kötet, 60. old.

²⁶ u.o. 90. old.

²⁷ KEN, 1996/11-12. 100. old.

²⁸ DVP SZSZSZR, 18. kötet, 336. old.

²⁹ KEN, 1996/11-12. 104. old.

³⁰ Politbjuro CK RKP(b)-VKP(b), 2001. 326. old.

szovjet összezsapás esetére.³¹ Mindezt azonban az eredeti, benesi megfogalmazás is biztosította volna. A Moszkva által szorgalmazott változat jelentette egyértelműen azt, hogy a Szovjetunió csak akkor köteles segítséget nyújtani Csehszlovákia számára egy német támadás esetén, ha ezt Franciaország is megteszi, tehát ha a konfliktus európai méretű háborúvá szélesedik.³²

Magyar diplomaták politikai beszélgetésein - állomáshelytől függően más-más felhanggal - többször szóba került a Keleti Locarno-ként emlegetett és fentebb részletesen ismertetett koncepció. Jungerth már 1934 augusztusában felvázolta egy szovjet-csehszlovák szövetségi szerződés megkötésének lehetőségét, amennyiben Lengyelország és Németország elutasítaná a részvételt a "keleti paktumban", illetve utóbbi folytatja "orosz-ellenes politikáját". Egyúttal jelezte egy ilyen forgatókönyv veszélyét Magyarországra nézve. Szerinte a csehek a közös németellenes érdekeken túl Moszkvát megpróbálják más irányban is lekötni, aminek következtében a Szovjetunió közép-európai és Magyarországgal kapcsolatos eddigi politikája "erős megpróbáltatásnak lesz kitéve."³³

Az állandó missziók megjelenése Budapesten, illetve Moszkvában lehetővé tette, hogy a magyar kormány most már közvetlenül informálódjon a közép-európai térséget érintő szovjet külpolitikai elképzelésekről. 1935 márciusában Kánya ez ügyben magához kérte Bekszadián szovjet követet. A beszélgetés gyújtópontjában a tervezett keleti paktum és a németek ukraini aspirációi álltak. Utóbbiakkal kapcsolatban Kánya - Hitler békeszólamaira hivatkozva - kételyeit hangoztatta. A szovjet követ pedig a Mein Kampf kitételeire, valamint egyes szovjet vezetők (Molotov, Radek, Buharin) megnyilatkozásaira utalva bizonygatta, hogy a veszély igenis fennáll. Bekszadián szerint a Németországgal eddig megkötött egyezmények nem nyújtanak kellő biztonságot a Szovjetunió számára, a béke egyedüli garanciáját a keleti paktum jelenti. Erre Kánya - anélkül, hogy a magyar csatlakozás kérdését Bekszadián felvetette volna - kijelentette: "olyan országoktól, mint a hadsereggel alig rendelkező, kis Magyarország nem lehet elvárni, hogy kölcsönös segítségnyújtási szerződést kössenek például Csehszlovákiával vagy Romániával." Ez ellen Bekszadián sem tudott semmit felhozni, így a gondolatmenetet azzal fejezte be, hogy biztosította Magyarországot a Szovjetunió jóindulatáról, amíg az nem csatlakozik a békét fenyegető kombinációkhoz.³⁴ A "jóindulat" szó itt alighanem a közömbösség, a magyar problémák iránti érdektelenség udvarias szinonimája, azt jelzi, hogy a Szovjetunió külpolitikai aktivitását más irányokban kívánja kifejteni. Bekszadián mondanójából egyúttal leszűrhető a szovjet diplomácia maximális célkitűzése

³¹ A francia-szovjet szerződés jegyzőkönyvének 4. cikkelyében egyértelmű megfogalmazást nyert, hogy a segítségnyújtási kötelezettség csak Németország részéről jövő támadás esetén lép életbe. (DVP SZSZSZR, 18. köt. 312. old.) Következésképpen Csehszlovákiának is csak egy ilyen forgatókönyv megvalósulása esetén kell beavatkoznia a konfliktusba.

³² KEN, 1996/11-12. 105-111. old.

³³ MOL K-63-21/28-1934/ 2661 91. l.

³⁴ Arhiv Vnyesnyej Polityiki Rosszizskoj Federacii (AVP RF) F. 05. Op. 15. P. 29. gy. 106/ 27. l.

Magyarországgal kapcsolatban: Budapest ne csatlakozzon szovjetellenes csoportosuláshoz, magyarán ne kötelezze el magát túlságosan Németország (és Lengyelország) mellett.

A magyar külügyminiszter minden bizonnyal aggodalommal hallgatta a szovjet-német viszony megromlásáról szóló híreket. 1935. április elején Szemjon Mirnij, szovjet követségi titkár a magyar sajtó magatartása ügyében kereste fel Mengele Ferencet, a Külügyminisztérium sajtóosztályának főnökét. Beszélgetésük során azonban egyéb témákat is érintettek. Mengele - aki többször is hangsúlyozta, hogy Kánya külügyminiszter véleményét tolmácsolja - egyenesen rövidlátónak nevezte Hitlert, amiért a külpolitika terén is a belpolitikában alkalmazott módszereket követi. Óriási hibának tartotta, hogy a hitleri Németország letért a rapallói útról és eltávolodott a Szovjetuniótól. A Führer - folytatta a sajtóosztály főnöke - alkalmatlan a német külpolitika irányítására, és sajnos a náci vezetők között sincs senki, aki hatni tudna rá a szovjet-német viszony megjavítása érdekében.³⁵ Ismerve Kánya korábbi megnyilatkozásait, a magyar-szovjet kapcsolatok rendezése terén előbb berlini követként, majd külügyminiszterként folytatott tevékenységét, úgy véljük Mengele szavait nem pusztán a beszélgetőpartner irányában kötelező diplomáciai udvariasság diktálta. A magyar külpolitika irányítója egy olyan, a párizsi békerendszer elutasításán alapuló német-szovjet nagyhatalmi együttműködést szeretett volna látni a térségben, ami jelentős mértékben megnövelheti hazánk mozgásterét a trianoni diktátum revíziójáért folytatott küzdelemben. 1935-1936-ra Kánya kénytelen volt azzal szembesülni, hogy a megváltozott helyzetben koncepciója gyakorlatilag megvalósíthatatlan.

Moszkvai követünk 1935 áprilisában hosszabb beszélgetést folytatott Litvinovval a közép-európai helyzetről. Az egyik központi téma szokás szerint a kisantant volt. Általánosságban Litvinov nem tagadta a kapcsolatok javulását. "Mivel a kisantant valamennyi állama támogatja a béke érdekében tett erőfeszítéseinket, nevezetesen a keleti paktumot, ezt mi természetesen üdvözljük, és elismerjük, hogy [ez a politika] a közeledés eszköze köztünk és a kisantant országai között."³⁶

A kisantant béketörekvéseit illetően Jungreth kételyeit fejezte ki: "...a kisentente zsarolása velünk szemben nem a béke faktora, hanem ellenkezőleg, a Duna-völgye békés rendezésének és egy normális fejlődésnek legfőbb akadálya. Míg a kisentente-ot a nagyhatalmak erről az egyoldalú erőszakos politikáról le nem szoktatják, hiába fáradoznak egy állandó béke létesítésén..."³⁷

Az általuk javasolt regionális biztonsági rendszerbe a szovjetek csak Csehszlovákiát, mint Németországgal határos államot kívánták bevonni. A magyar-kisantant relációban - hangsúlyozta a külügyi népbiztos - a Szovjetunió közvetlenül nem érdekelt.

Alapvetően új helyzet állt elő a magyar diplomácia számára a francia-szovjet és a csehszlovák-szovjet kölcsönös segítségnyújtási egyezmények létrejöttékor. Mint a fentiekből is látható, a

³⁵ AVP RF F. 010. Op. 11. P. 68. gy. 29./ 58. l.

³⁶ AVP RF F. 077. Op. 14. P. 105. gy. 2/ 24. l.

magyar külpolitika irányítói végig figyelemmel kísérték az előkészületeket, és a szerződések megkötése nem érte őket váratlanul. Az aláírás után az első és legfontosabb kérdés, amit Budapesten tisztázni kívántak az volt, mikor lép életbe az egyezmények alapján a casus foederis. Ezzel kapcsolatban a magyar diplomaták mind Prágában, mind Moszkvában igyekeztek megtudni a hivatalos álláspontot. Kamil Krofta csehszlovák külügyminiszter-helyettes burkoltan, szovjet részről pedig Litvinov, Stern, Alekszandrovszkij határozottan kijelentették, hogy a casus foederis nem vonatkozik Magyarországra. Krofta - Wettstein szerint - mindössze egy sokat mondó gesztussal felelt a magyar követ azon kérdésére, hogy a szerződés vajon kizárólag Németország ellen irányul-e. Miután a francia-szovjet szerződés kizárta a kölcsönös segítségnyújtás alkalmazását Lengyelország esetében, Wettstein az iránt érdeklődött, mi volna a helyzet, ha Magyarország lépne fel támadólag Csehszlovákiával szemben. Krofta erre azt válaszolta, hogy Magyarország ugyanabban a helyzetben van, mint Lengyelország.³⁸ Ettől némileg eltérő, bár a lényegét érintően hasonló következtetésre jutott Jungerth a szovjet fővárosban. Litvinov Benes moszkvai látogatása alkalmával azt bizonygatta a magyar követnek, hogy a kétoldalú megbeszéléseken Magyarország szóba sem került, a Szovjetunió semmiféle, Magyarországot érintő kötelezettséget nem vállalt.³⁹ Magyarországra tehát a szerződés inkriminált része közvetlenül nem vonatkozott, a szovjet diplomáciának - mint láttuk - nem is állt szándékában ilyen élt adni a megállapodásnak.

Mindezek ellenére a körvonalazódó francia-csehszlovák-szovjet csoportosulás új konstellációt teremtett a közép-európai térségben, amely egyáltalán nem kedvezett az akkori magyar külpolitikai törekvéseknek. A Szovjetunió 1934-1935 folyamán egy olyan állammal került szövetséges viszonyba, amellyel szemben Magyarországnak területi aspirációi voltak. Igaz, mint az eddigiekből is láthattuk az egyezményben pontosan körülhatárolt segítségnyújtási kötelezettség nem terjedt ki egy elszigetelt magyar-csehszlovák konfliktusra, ennek a valószínűsége azonban amúgy is meglehetősen csekély volt. A korabeli politikai-stratégiai erőviszonyokat figyelembe véve Magyarország érdekeinek érvényesítésére két lehetőség kínálkozott: vagy egy nagyhatalmi együttműködésre építő konszenzusos újrarendezés a Duna-völgyében, vagy - elsősorban északi szomszédjával szemben - Németország oldalán egy konfrontatív megoldás vállalása. Előbbire az 1920-30-as évek fordulóján mutatkozott némi remény, Hitler hatalomra jutása azonban ezt az utat meglehetősen bizonytalanná tette. A második esetben pedig értelemszerűen Magyarországot is érintette volna a csehszlovákoknak nyújtandó francia és szovjet segítség. Az egyezmények szövegének betű szerinti értelmezése, a megnyugtatónak ható csehszlovák és szovjet kijelentések mögött ott volt Moszkva, Párizs és

³⁷ JUNGERTH, 1989. 121. old.

³⁸ HL VKF/2 B-214 1935. 120986/eln. 795-796. 1.

Prága a meglévő status quo-n alapuló együttműködése, ami nagymértékben rontotta Magyarország esélyeit a trianoni békediktátum revíziójáért folytatott küzdelemben.

A szovjet-csehszlovák egyezmény ratifikációs okmányait Benes moszkvai útja során cserélték ki 1935 júniusában. Jungerth naplójában részletesen beszámolt a csehszlovák külügyminiszter látogatásáról. Mint a diplomáciai testület tagja, a protokolláris eseményekre, fogadásokra ő is hivatalos volt. Ezeket azonban nem pusztán társasági összejöveteleknek tekintette, aktívan bekapcsolódott a politikai beszélgetésekbe, igyekezett tájékozódni a történésekről, határozottan kifejtette a saját álláspontját a közép-európai helyzettel kapcsolatban. A Sztálin-Benes találkozó előtt például abban a tudatban beszélt Kresztyinszkijjal és Sternnel, hogy ők készítik elő szakértőként a főtitkár és a cseh külügyér eszmecseréjét, és jelen lesznek rajta. Mondanivalóját - naplójának tanúsága szerint - annak reményében adta elő, hogy annak egyes elemei átszűrődhetnek a megbeszélésekre.⁴⁰ Magáról Benesről egyébként - nyilván nem minden elfogultság nélkül - meglehetősen negatív képet rajzolt. Ennek egyes elemei ugyanakkor megegyeznek Alekszandrovszkij prágai szovjet követ általunk korábban idézett benyomásaival. Kiemelte szervilizmusát: "oly színben tünteti fel magát, mintha ő lenne a bolsevikiek legnagyobb barátja". Szavait a következőképpen kommentálja: "Hízélgés és szolgálatainak felajánlása bármikor és bármiben".⁴¹

A Benes elutazását követő napokban Jungerth, a magyar kormány követe hosszú beszélgetés során fejtette ki a közép-európai helyzettel kapcsolatos aggodalmait David Stern-nek, a Külügyi Népbiztosság 2. Nyugat-Európai Osztálya vezetőjének. Előadta, hogy Magyarországon komoly nyugtalanságot okozott a szovjet-csehszlovák közeledés, különösen Benes június 13-i interjúja után. A csehszlovák külügyminiszter kijelentette, hogy nem tartja lehetségesnek a közép-európai és balkáni országok konszolidációját az új határok között a Szovjetunió részvétele nélkül. Jungerth feltételezése szerint Benes Moszkvától ígéretet kapott a kisantant országok támogatására jelenlegi területük és határaik védelmében. Itt azokra a csehszlovák sajtóból származó hírekre utalt, miszerint Csehszlovákia nem csak Németországgal, hanem valamennyi szomszédjával szemben is élvezi a Szovjetunió támogatását.⁴² A magyar követ elkeseredetten konstataálta, hogy Moszkvában Magyarország teljes izolációjára számítanak, úgy gondolják, előbb-utóbb úgyis Németország oldalán köt ki.⁴³

Másnap hasonló tartalmú és gondolatmenetű beszélgetés zajlott le Litvinovval. A külügyi népbiztos itt is a már ismert szovjet érveket hangsúlyozta. A kisantantot semmilyen formában nem támogatják Magyarország ellen, amíg utóbbi nem csatlakozik Németországhoz.

³⁹ DVP SZSZSZR 18. kötet, 273. sz. dokumentum

⁴⁰ JUNGERTH, 1989. 157-158. old.

⁴¹ JUNGERTH, 1989. 152. ill. 155. old.

⁴² AVP RF F. 05. Op. 15. P. 106. gy. 29./ 53. l.

⁴³ AVP RF F. 05. Op. 15. P. 106. gy. 29./ 53. l. ill. JUNGERTH, 1989. 160-161. old.

A Szovjetunióknak a Közép-Európában és a Balkánon nincsenek más érdekei, mint Ausztria függetlensége és a béke fenntartása. Ezen túlmenően nem kíván beleszólni a térség államainak egymáshoz való viszonyába. A megfogalmazás mögött minden bizonnyal az a törekvés húzódott meg, hogy Moszkvának az egyes - őt közvetlenül nem érintő - részletkérdésekben ne kelljen új szövetségeseivel szemben állást foglalnia. Jungerth a magyar érdekek szempontjából elégtelennek tartotta ezt a látszólagos passzivitást. A magyar diplomata a külügyi népbiztosnak is kifejtette azon nézetét, hogy a Szovjetunióknak növekvő nemzetközi tekintélyét kihasználva engedékenységre kellene bírnia a kisantantot, különben a németek karjába kergeti a magyarokat és az olaszokat. A szovjet külpolitika fő törekvése, a háború megakadályozása csak úgy valósítható meg - érvelt Jungerth - ha van egy mechanizmus, ami lehetővé teszi a keletkező ellentétek békés rendezését.⁴⁴ A 30-as évek közepén azonban az egykori győztesek és vesztesek, a formálódó új szövetségi rendszerek tagjai (ez alól sem Magyarország, sem a Szovjetunió nem volt kivétel) egyáltalán nem egy ilyen konfliktuskezelő mechanizmus létrehozásán fáradoztak, hanem saját hatalmi érdekeiknek, ambícióiknak minél teljesebb érvényesítésére törekedtek.

1935 nyarán tehát a magyar diplomácia számára a döntő kérdés az volt, hogy a szovjet-csehszlovák szövetségi megállapodást milyen tartalommal töltik meg az aláíró felek. Moszkva és Prága közeledése rendkívüli mértékben megterhelte az amúgy sem túlságosan szívélyes magyar-szovjet viszonyt. A két ország diplomatái által folytatott politikai beszélgetések 1935-1936 folyamán többnyire kimerültek, a másik ország sajtójával szembeni kifogások hangoztatásában, illetve abban, hogy kétoldalú kapcsolatok megromlásáért a felelősséget kölcsönösen egymásra hárították.

⁴⁴JUNGERTH, 1989. 166. old.